

Szintézis nélküli évek

Nem kétséges, hogy a JPTE Irodalomelméleti és Irodalomtörténeti Tanszékei fontos feladatot vállaltak fel azzal, hogy a harmincas évek magyar lírájában bekövetkezett paradigmaváltás vizsgálata után e korszak epikájának feltérképezésére vállalkoztak egy konferencia keretén belül. E feladat annál is sürgetőbbnek tűnik, hiszen a magyar irodalomtudományos gondolkodásnak csaknem fél évszázados hibernálás után kellene pótolnia mindazt az elmaradást, amit egy diktatorikus politikai rendszer szemellenzős kultúrpolitikája eredményezett. Ez a kultúrpolitika egyrészt elzárta annak lehetőségét, hogy a honi irodalomtudomány autonóm diszciplínaként fejlődve alakítsa ki saját mozgásterét, jelölje ki önnön játékszabályait, másrészt pedig ellentmondást nem tűrően egy céllevű mechanizmus szolgálatába állította. E szerint az irodalmi alkotások bármelyike csak egy transzcendált jelentésképző centrum függvényeként nyerhetett létjogosultságot, mégpedig annál inkább, minél erőteljesebben volt kapcsolható az adott világnézeti szubsztanciához, jelesül a marxizmushoz. Az esztétikum és a politikum így sajátságos módon szinonim fogalompárrá vált, minek következtében sajnos nemcsak az 1945 utáni évtizedek irodalmi nyilvánossága torzult el jóvátehetetlenül, de ugyanebben a torz szellemben értékelődött át visszamenőlegesen egész irodalomtörténeti tradíciónk is. Történhetett ez annál is könnyebben, hiszen a magyar irodalomtudománytól a legkevésbé sem volt idegen az a szemlélet, amely az irodalmi alkotásokat valamilyen nagy társadalmi kollektívum értékeinek és céljainak legitimálójaként, mintegy magasztos eszmék metaforákra fordításaként képzelte el. A bolsevik diskurzus tehát az irodalmi

hagyomány fő csapásaként nevezte meg a kellőképpen baloldali és forradalmivá át-hangszerelt szociális vagy nemzeti elkötelezettségű, nemzetmegváltó hajlamú alkotók kánonját, majd ennek egyenes folyományaként a legmagasabb rendű művészetként jelölhette meg a társadalmi haladás egyedül üdvözítő – marxista – perspektíváit felmutató alkotásokat.

A küldetéstudattól áthatott, egy nagy elbeszélés ígézetében létrejött konzervatív irodalomfelfogás a maga alapvetően művészetidegen értékpreferenciái által úgy rendezte át a magyar irodalmi tradíciót, hogy abban a hierarchia csúcsára kerültek azok az alkotók, akiknél némi ügyességgel kimutatható volt a célnak megfelelő irodalmon túli igazságok „leképezése”, perifériára szorultak viszont azok, akik eléggé el nem ítéhető módon nem voltak hajlandók ezen egyszerű elveket művészetükbe applikálni. Ilyen körülmények között természetesnek tekinthető, hogy mindazok az elméleti problémák, melyek Európa bolderabb évtájjain alakították az irodalomról való gondolkodást, Magyarországon fel sem merülhettek, vagy ha mégis, úgy csak kellő kritikával eligazító értelmezések szorításában. Jellemző, hogy mikor a hetvenes évek elején a strukturalizmus képében maga az Ördög jelent meg egy Hankiss Elemér által szerkesztett kitűnő szöveggyűjtemény lapjain, Hankiss az előszóban kénytelen volt Lévi-Strauss vagy Barthes marxista elkötelezettségének hangsúlyozásával mentegetni e szerzők amúgy nem megfelelően elkötelezett elméleteit, vagy Chomsky legfőbb erényeként az amerikai társadalommal szembeni kritikus magatartását említeni.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az irodalmi folyamatok kontinuitásának erőszakos megszakítása felmérhetetlen károkat okozott az elmúlt évtizedek köztudatában, hiszen míg Magyarországon kényszerű Csipkerózsika-álmát aludta, Európa nyugati felén olyan irodalmi diskurzusformák jöttek létre, amelyekkel a honi tudomány még akkor sem lett volna képes párbeszédet létesíteni, ha ez történetesen szándékában is állott volna. (Ebből a szempontból elgondolkodtatónak tűnik a kérdés, hogy mi is az tulajdonképpen, ami *után* vannak honi poszt-gondolkodóink?) Ezért volt a pécsi konferencia egyik nem titkolt célja az, hogy megszabadulva az irodalom értékeit a társadalmi fejlődés függvényeként meghatározó diskurzusforma örökségétől, egy olyan új beszédmód keretein belül fogalmazza újra a harmincas évek magyar epikájának sajátosságait, amely a korszak európai irodalmának nyelvi-poétikai komponenseit is figyelembe véve határozza meg az irodalmunkban akkoriban kibontakozó paradigmaváltás bizonyos jegeit. Ez a periódus Jass terminológiájában mint a modernség utolsó horizontja definiálódik, melynek reprezentánsaiként ő Musil *A tulajdonságok nélküli ember* és Joyce *Finnegan's Wake* című regényeit nevezi meg.

Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya véleményem szerint a legátfogóbban ragadja meg mindazon problémákat, melyek jelentősen megkönnyítik a korszak irodalmán belüli hangsúlyeltolódások feltérképezését, s amelyet a magam részéről a kötet centrumának tekintek. A másodmodernsége jellemző alapkritériumokat – elsősorban Jass segítségével – számba véve arra a következtetésre jut, hogy a nyelv szubjektumteremtő szerepének felismerése, az „*én vagyok*” evidenciájában való megingás az individualitás olyan leértékelődéséhez vezetett, amely lehetetlenné tette az esztétista modernség elképzeléseit az eredetiséget sugárzó alkotóról, a regényvilágon belül pedig a hősök személyiségének racionális megokolhatóságáról. Az elbeszélői kompetencia megváltozása ugyanis természetesen vonta maga után az epikai világ hagyományos megalkothatóságának kérdésessé válását, sőt az egészalkotó, transzcendens középpontok elvesztése bizonytalanlanná tette magának a történetmondásnak a lehetőségét is. Így az osztatlan narratíva

uralmát egyre inkább megtörte a diszkurzivitás, a lineáris eseménymondás helyébe a fragmentalitás lépett, az ideális közösségek nagy történelmi elbeszéléseitől való elfordulás pedig e nagy beszélek destabilizáló újraalkotásában jelentkezik.

Kulcsár Szabó azt ajánlja, hogy ezeknek a kritériumoknak alapján vizsgáljuk a korszak magyar irodalmának összetevőit, ugyanis e szempontok révén európai kontextusba helyezve figyelhető meg irodalmunk akkori helyzete, és értelmezhető pillanatnyi állása. Ennek a javaslatnak a nyomán a bolsevik diskurzus állításaihoz képest merőben új erővonalai rajzolódnak ki irodalmi tradícióknak. Egy olyan kánon képe sejlik föl előttünk, melynek gerincét az egyén világban való elsődlegesen nyelvi bennfoglaltságát megsejtő, a létmegértést és a nyelvet szoros összefüggésben elképzelő szerzők alkotják. Így válik e beszédmód kitüntetett alkotójává Kosztolányi – mindenekelőtt az Esti Kornélt író Kosztolányi –, Szentkuthy, Krúdy és Márai.

A kötet szerzőinek többsége egyetérteni látszik a Kulcsár Szabó ajánlatából következő állítások legtöbbszörével; ennél azonban jóval fontosabb és öröndetesebb az a tény, hogy a tanulmányokban megnyilvánuló konszenzuskészség arra utal, hogy az igazságfogalom mibenléte üdvözlendő változáson esett keresztül; egy olyan változáson, amelynek nyomán az egyén már nem tartja magát valamiféle metafizikus igazság birtokosának, hanem sokkal inkább egy közös jelentésképzésben érdekelt személynek, aki tudja, hogy ez csak a másik fél értelmezői horizontjával való részleges összeolvadás árán valósulhat meg. Az efféle beszédmód ontológiai sajátossága az a nyitottság, amely lehetővé teszi a diskurzusok közti szabad átjárást. Pontosan ez valósul meg a kötet tanulmányainak döntő többségében, a legegységelműbben talán Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy-Maszák Mihály írásaiban. Ez persze nem azt jelenti, hogy az említett szerzők nyelvhasználatának eredménye pontos egyezéseket mutatna, hiszen különböző fogalomrendszerekhez húzó ízlésbeli elkötelezettségeik ezt amúgy sem tenék lehetővé, hanem azt, hogy olyan uralmi elemektől mentes beszédmódokat tudtak kialakítani, amelyek a jóakarát hermeneutikájával fordulnak egymás felé.

A dolgozatok legfőbb erényét emellett abban látom, hogy többnyire valóban új szótárakat képesek használni, melyek lehetővé teszik, hogy olyan dolgok válhassanak a beszélgetés tárgyává, amelyek ezen új szótárak bevezetéséig nem voltak lehetségesek. Ebből a szempontból gondolom fontosnak például – a már említettek mellett – Tolcsvai Nagy Gábor vagy Bókay Antal tanulmányát, és a legkevésbé szerencsésnek Szabolcsi Miklós írását. Míg ugyanis Tolcsvay Nagy és Bókay javaslatai alapján Márai nyelvének és József Attila *Szabad ötletek...*-szövegének olyan új aspektusai merültek fel, melyek az eddigi idiómákhoz képest merőben más – nem feltétlen jobbat, vagy pláne igazabbat! – tudnak állítani, addig a Szabolcsi nyelvhasználata által implikálódó értelmezői horizont jóval szűkebb, behatároltabb területet ölel fel annál, mintsem hogy igazán párbeszédképes lehessen. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a hazai irodalomtudományos gondolkodás mérvadó képviselői az igazságot egyre inkább „metaforák mozgó seregeként” képzelik el, minek következtében a megmutatkozó problémákat nem megoldani, hanem feloldani akarják. (*JPTE, Pécs, 1994.*)

Szabó Gábor